

XVI. YÜZYILDA BİR BİLİM ADAMI : FUDAYL ÇELEBİ

Ahmet AYDIN*

Özet: Altı yüzyıl geniş topraklar üzerinde hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti ,bünyesi içinde barındırdığı çeşitli din,dil ve ırktan insanları bir arada tutmayı; geniş kültür,bilgi ve tecrübe sahibi idareci ve ilim adamları sayesinde sağlamıştır. Bu ilim adamlarından biri de ,devlette önemli hizmetlerde bulunan Cemâlî ailesinden Fudayl Çelebi'dir.

İyi bir medrese tahsili görmüş olan Fudayl Çelebi sırasıyla Bursa Yıldırım Hân (945/1538), Edirne Halebiyye (949/1542), Eyüp (951/1544), Semâniyye (956/1549) ve Emin Köşesi yerine Bağdat Darü's-selâm kazasına müftü olarak atanmıştır. Mekke kadılığı görevinde de bulunan Fudayl Çelebi bu görevde iki yıllık bir hizmetten sonra emekli olmuştur. Görevde bulunduğu esnalarda fikrini açıkça beyan etmesi sonucunda bazen ileri gelenlerin gadrine uğrayan Fudayl Çelebi, daha sonra teklif edilen kadı -askerlik ve şeyhülislâmlık görevlerini kabul etmeyerek III. Murad'ın maaşına otuz akçelik terakkisini kabul etmekle yetinmiştir. 18 muharrem 991/8 ocak1583'de vefat eden Fudayl Çelebi vasiyeti üzerine Zeyrek'te babası Zembilli Ali Efendi'nin kabri ucuna defnedilmiştir.

Anahtar kelimeler: Fudayl Çelebi, Cemâlî, Medrese.

Osmanlı İmparatorluğunda Çandarlı ve Köprülü aileleri gibi devlet yönetimine ve ilim hayatına önemli katkıları olmuş ailelerden biri dememiş Şeyhülislâm ve Müftü Zembilli Ali Efendi ve onun oğlu Fudayl Çelebi'nin mensup olduğu Cemâlî ailesidir. Bunlardan biridir. Cemâlî ailesi hakkında kaynaklarımızda önemli bir malumat bulunmamakla beraber, Zembilli Ali Efendi'nin hal tercümesini yazanlar, ailenin Karamanlı olduğunu belirtmektedirler.

Medrese, Arapça ders okunacak yerle beraber, talebenin içinde oturup ders okuduğu bina anlamına gelmektedir. Osmanlılarda ilk medrese Orhan Gazi devrinde tesis edilmesine rağmen, ilmiyenin mevcut teşkilatında önemli değişiklikler yapan, Fatih Sultan Mehmet'tir. İlk medreseler İznik, Bursa ve Edirne'de kurulmasına rağmen İstanbul'un fethinden sonra Fatih, sekiz kiliseyi camiye çevirmiş ve yanlarında da birer medrese inşa ettirerek devrin önde gelen alimlerinden Ali Kuşçu ve Molla Hüsrev gibi alimleri dolgun ücretle buralara müderris olarak atamıştır.

Osmanlı Devleti'nin altı yüz yıllık devlet hakimiyeti boyunca siyasi, iktisadi ve içtimaî alanda bir çok gelişmeler olmuş, üç kıtada geniş topraklar üzerinde çeşitli din, dil ve ırklara mensup olan insanların bir arada yaşamaları;

* Yrd.Doç.Dr, Atatürk Üni, K.K.Eğitim Fakültesi, OÖSAE-Tarih Öğretmenliği ABD.

geniş bilgi ve tecrübelerle sahip kabiliyetli, disiplinli ve aynı zamanda hoş görümlü idareciler sayesinde olmuştur. Bunlar arasında askerler, kumandanlar bulunduğu gibi ümera ve ilim adamları da mevcuttur. Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş Ebu's-suûd, Köprülü ve Çandarlı gibi meşhur ve büyük aileler vardır. Bu ailelerden biri de, asırlar boyu Devletin hizmetinde bulunmuş muhtelif zamanlarda çeşitli ilmi ve idari rütbeleri elinde tutmuş, müderris, kadıasker, vezir ve Şeyhülislam yetiştirmiş Cemâlî ailesidir.

Asıl adı Mevlânâ Alaeddin Ali b. Ahmed b. Muhammed el- Cemâlî olan Şeyhülislam Zembilli Ali Efendi, Cemâlî ailesinin mühim fertlerinden biridir.

Zembilli Ali Efendi'nin, Cemaleddin Mehmed Efendi (ö. 928/1552), Rûhî Fâzıl Çelebi (ö. 928 / 1522), Muhiddin Mehmed Efendi (ö. 957/1550), Fudayl Çelebi (920 / 1514 - 991 / 1583), Hızır Şah Çelebi, Sitti Hatun isimlerinde altı evladı vardı.¹ Bunlardan dördüncüsü olan Fudayl Çelebi, çevresinde büyük mutasavvıflar, kadıaskerler, Vezirler yetiştiren, içerisinde kardeşlerinin her biri devrinin önemli medreselerinde müderris, muhtelif vilâyetlerde kadılık yapabilecek kadar ilim ve irfana sahip kültürlü, becerikli, feyizli bir ailede dünyaya gelmiştir.

"Fudayl" ismi ebced hesabına göre târih- i velâdeti olmuştur. (1920 /1514)

Ailenin diğer fertleri gibi kendisi muntazam bir medrese tahsili görmüştür. İlk tahsile babası Şeyhülislam Zembilli Ali Cemâlî Efendi ile başlayan Fudayl Çelebi sırası ile kaynaklarda belirtildiğine göre babasının talebesi, Hoca Hayreddin Medresesi müderrislerinden Molla Salih Amasî'den daha sonra Sahn müderrislerinden Emir Kulu Mevlana Şemseddin'den okudu.² İstanbul'da tahsilini bitirdikten sonra³ Ebu's-suûd Efendi'ye mülazemet etti. Onun hizmetinde bulunduğu sırada Hacca gitti. Dönüşünde 945 / 1538 tarihinde kırk akçe ile ilk defa olarak Bursa'da Yıldırım Han Medresesine müderris oldu. 949 / 1542 yılında elli akçe ile Edirne'de Abdurrahman Efendi yerine Halebiyye Medresesine müderris oldu. 951 / 1544 yılında Cemaleddin Mehmed el- Cürcanî yerine Eyüb Medresesi müderrisliğine terfi ettirildi.

Fudayl Çelebi'nin Eyüb müderrisliği sırasında Rumeli Kadıaskeri Ebu's-suûd Efendi ile Şeyhülislam Çivi-zâde Muhiddin Efendi⁴ kendisine sıhriyet peyda etmek istemişler. Fudayl Çelebi, Ebu's-suûd Efendi tarafını tutup onunla akraba olmak isteyince, Çivi zâde Muhiddin Efendi'nin kendisine muğber olması ve terfi edememesine sebep olmuş⁵ ve beş sene aynı görevde terfi ettirilmeden

¹ Müstakim- Zâde Süleyman Sa'deddin Efendi, *Mecelletu'n - Nisab*, Süleymaniye- Halet Efendi ktp. No: 628, vr. 24a.

² Nev'i- zâde Atâî, *Hadikatü'l - Hakaik fi Ttekmiletü's - Şakaik* (Abdülkadir Özcan neşri) İstanbul 1989 s. 275; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmâni*. c.-4, İstanbul 1333, s. 24.

³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.1, İstanbul 1333, s. 320.

⁴ Atai, *Şakaik* zeylinde (İstanbul 1989, s.275) hemasılsa "Çivi-zade Hamid Efendi" diye kaydetmektedir. Halbuki bu tarihte meşihat makamında "Çivi- zade Muhiddin Efendi" bulunmaktadır.

⁵ Atai, aynı yer, Sicil, aynı yer

bırakılmıştır.

Çivi-zâde'nin vefatı üzerine (Muharrem 956 / Ocak 1549) Hasan Bey yerine Semâniye Medresesine tayin edilen Fudayl Çelebi Şevval 958 / Ekim 1551'de Bursa'dan mütekait Niksârî Efendi yerine Ayasofya Medresesine terfi etmiştir. Daha sonra 960 / 1553 tarihinde Emin Köşeşi yerine Bağdat Dârü's-Selâm kazasına müftü oldular.

961 /1553-54) yılında Perviz Efendi yerine Haleb kazasına giden Fudayl Çelebi, Safer 963 / Aralık 1555'te yerine Kadı- zade Efendi'nin tayin edilmesi suretiyle azledildi. İstanbul'a geldiklerinde Hasan Bey yerine seksen akçe ile Şehzade Medresesi müderrisliği verildi. Rebiü'l-ahır 969 / Aralık 1561'de Arap-zade Abdülbaki Efendi yerine Mekke-i Mükerreme kadılığına gönderildi. Burada iki yıl bir ay vazife yaptıktan sonra tekaüt edilerek yerlerine Nişancı-zâde tayin olundu.

981 / 1573 yılında Sultan II. Selim (1566-1574) devrinde vazifelerine on akçe zam etmek suretiyle kendilerini mükafatlandırmışlardır.⁶ III. Murad'ın 982 / 1574 yılında tahta cülus etmesiyle Fudayl Çelebi'ye kadıaskerlik teklif edilmiş, ancak Fudayl Çelebi bu vazifeyi kabul etmemiş buna rağmen Padişah tarafından yer yer taltif edilerek ikram görmüştür.⁷

Şaban 985 / Ekim 1577'de Çivi- zâde damadı Şeyhülislam Hamid Efendi vefat edince Fudayl Çelebi'ye Şeyhülislamlık makamı teklif edilmiş ancak kabul etmemiştir. Bunun üzerine Sultan III. Murad maaşına otuz akçe daha ilave etmiş ve çeşitli hediyeler vererek taltif etmiştir.

18 Muharrem 991 / 8 Ocak 1583'de vefat eden Fudayl Çelebi vasiyeti üzere, Zeyrek'te babası Şeyhülislam Zembilli Ali Efendi'nin kabrinin ayak ucuna defnedilmiştir.⁸ Bazı akrabalarının kabirleri de buradadır.⁹

Şaka'ik zeylinde "**Mervidir ki merkûmu vasiyetleri üzere cânib-i kadem-i valid-i mükereplerinde defn ederken mübarek ayakları zahir olup mabeyninde 59 sene mürûr etmiş iken asla mütegayyir olmamış müşâhede olunup bi tarik i ilm ve dinde ser ve sabit kadem idikleri müşâhede-i ehl-i i'tibar olur**" diye nakledilmektedir.¹⁰

Zamanının ilim ve irfan sahibi, âlimlerinin önde gelenlerinden idi. Nakli ilimlerde olduğu gibi, akli ilimlerde de söz sahibi idi.¹¹ Halim, selim yumuşak huylu, cömert âlim¹² esrâr-ı keramet, gayet olgun sâlih bir kişiliğe sahipti. Nefsine güvenir, riyadan tiksiniyordu. Kendisine yapılan Kazaskerlik ve Şeyhülislamlık teklifini kabul etsin diye çevresinden yapılan baskı ve ısrarlara:

⁶ Atai, *aynı yer*

⁷ Atai, *aynı yer*

⁸ Atâî, *aynı yer*, *Sicil aynı yer*; Mehmed Râif, *Mir'at-ı İstanbul*, İstanbul 1314, s. 262

⁹ Mecdi Mehmed Efendi, *Hadikatü's- Şekaik* (Abdülkadir Özcan neşri) İstanbul 1989, s. 308 3-Nev'i- zade Atâî, *Hadikatü'l- Hakaik fi Tekmilleti's- Şakaik* (Abdülkadir Özcan neşri)

¹⁰ Atâî, *aynı yer*

¹¹ Sicil, *aynı yer*

¹² Atâî, s. 276; *Osmanlı müellifleri _aynı yer, Sicil, aynı yer*

"Dide-i zâhir bunyan kâsîr-fehme bu hey'et ile sadr olmak da ne âlem vardır" cevabını vermiştir. Kendileri kısa boylu ve nazik yapılı idi. Vav harfi gibi nerede olursa meclisin başına geçmesi teklif edilir, o da izzet ve vakâr ile gösterilen yere geçerdi.

Yaz günlerinde bahçeleri ziyarethane, kış aylarında saadet haneleri, ulemanın toplandığı yer idi. Sonbahar mevsiminde Ortaköy'de olan leb-i derya bahçelerinde oturulur, sohbet edilirdi.

Atâî bu bahçeyi tarif ederken şöyle diyor. "**Orada bir şimşir ağacı vardı, daima yeşil ve taze idi. Çimenin rengi kitab sahifesi gibi gönül tehlikesine düşmekten ma'sun. Ağacın taze dal ve yaprakları zümrüd kubbeleri gibi idi.**"

Her sabah ve akşam daire şeklinde meclisler kurulur, kahveler içilir, şi'irler okunur, lâtifeler yapılırdı.

Kitaplarını Fatih Cami'ne vakfetmiştir. Fatih Sultan Mehmed Camii'nde müstakil bir dolaba yerleştirilen kitaplara Fudayl Çelebi tarafından bir de hafız-ı kütüb tayin edilmiştir.¹³

İstinye ile Yeniköy arasında bir Cami yaptırmıştır¹⁴

Zamanın önde gelen âlim ve idarecilerinden biri olan, şiir ve inşâda kendisini gösteren Fudayl Çelebi'nin eli ve yüreği de sanata yatkındı. Evinde âlet ve edevatla dolu bir sandığı vardı. Evinde kendi eli ile yapıp eşine, ahbabına verdiği hilâl ve kalem tıraş gibi hediyeler elden ele dolaşır.¹⁵

XVI. yüzyılda İstanbul'da dünyaya gelen Fudayl Çelebi, Osmanlı kültürünün önemli nirengi noktalarından biridir. Dönemin pek çok medresesinde müderrislik yapan Fudayl Çelebi çeşitli şehirlerde kadılık yapmış, padişahların iltifatlarına mahzar olmuştur. Devrin ileri gelen şahısları gibi o da hayır işleri ile uğraşmış, bir cami yaptırmıştır. Çeşitli konularda yazdığı sekiz eseri bulunmaktadır.

¹³ *Mir'at-ı İstanbul*, aynı yer

¹⁴ Atâî, s. 276

¹⁵ İsmail Paşa Bağdadî, *Hediyetül-ârifin Esmâü'l-mü'ellifin ve 'Asarü'l-musannifin* c. I, İstanbul 1951 s. 822

Abstract: Reigned on vast territories for six centuries, Ottoman Empire could manage to keep people of different religions, languages and races together, thanks to the cultivated intellectual and experienced authorities, directors and scientists. One of these scientists, who had occupied important public service posts, is Fudayl Çelebi from Cemâli Family.

With a well theological school education, Fudayl Çelebi had been a professor at Bursa Yıldırım Han (945/1538), Edirne Halebiyye (949-1542), Eyüb (951-1544), Semaniyye (956-1549) and Ayasofya (958-1551) theological schools, and then appointed as the mufti to the Bagdat Darus-selam district in the place of Emin Köşesi.

Fudayl Çelebi also had become the Mecca Judge and retired after a two year service.

During his post, he had attracted the reactions of the dignitaries on him because of declaring his ideas boldly. Refusing the Vice –Chancellor and Sheikh-ul-Islam posts, he had contended to accept the 30-coin increase to his salary, made by Murad III.

Fudayl Çelebi had passed away on Muharrem 18, 991/ January 8, 1583, and buried near his father Zembilli Ali Efendi's grave in Zeyrek in accordance with his will.

Key Words: Fudayl Çelebi, Cemali Family, Theological school science

Eserleri.

- 1- İ'netu'l- Fâriz fî Tashihi Vâki'ati'l-Ferâ'iz
- 2- Tenvi'u'l- Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl
- 3- Tevsî'u'l- Usûl fî Şerhi Tenvi'u'l- Vusûl
- 4- Savnu'l- Fâriz fî'l- Vusûl ila Medâriki Âvni'r- Râ'iz
- 5- Zamanat fî'l- Furû'
- 6- Avni'r- Râ'id fî İlmi'l- Ferâ'iz
- 7- Mesa'ilü'l- Evsiyâ'
- 8- el- Vafiye fî Muhtasari '1- Kâfiye 2